

КАКО БИТИ СВОЈ, А НЕ „ИЗМЕЂУ“? (Оглед о савременом српском идентитету)

*Случајна и узредна невоља доучава
људство
памети, послуху и слози, а неодклоњивна
несрећа и нужда у свему прекаљује га и челичи.*

Сима Милутиновић Сарајлија
(*Историја Србије, Београд, 1888, 9*)

Често се може чути да српски народ пролази кроз озбиљну кризу идентитета, при чему се ретко покушава прецизније одредити на шта се, заправо, мисли. Уопште, за друштвену теорију питање идентитета постало је пре неколико десетлећа једно од најизазовнијих, а крајем осме и почетком девете деценије XX века „ушло је, и то на велика врата, у дисциплину која се бави међународним односима“ (вид. Ивер Б. Нојман, *Употребе другог. „Исток“ у формирању европског идентитета*, Београд, 2011,21). Могло би се, штавише, рећи да је појам идентитета, по правилу непрецизно дефинисан, а неретко и до знанствене неупотребљивости неодређен, постао део моде у (пост) модерном научном и публицистичком дискурсу о стању духа многих народа, а не само српског. Понекад се свака развојно детерминисана промена стања духа и система престижних референтних вредности конзервативно, а у ствари комотно, објашњава „кризом идентитета“, што отежава реално и објективно сагледавање себе, других и света који се мења, односно епистемолошки продуктивну дијалектику самоспознаје и спознаје. С друге стране, квазимондијалистичко релативизовање особености и значаја традиционалних колективних „личности“ ствара мисаону и емоционалну пометњу која погодује губљењу оријентације и реактивним агресијама, па и „прекорачењима нужне самоодбране“ у међународним односима. Без обзира на таква застрањивања, расправу о савременом српском идентитету никако не би било препоручљиво

¹ Редовни професор Универзитета у Београду, професор по позиву на Факултету политичких наука у Бањој Луци и амбасадор Републике Србије при УНЕСКУ

и одговорно занемарити, а још мање препустити стихији која се ваља данашњим медијским простором, тим пре што је она често диригована и под непосредном или посредном контролом центара моћи чији се интереси и намере дугорочно тешко могу подударати са српским. Ако се пође од тога да се стварање идентитета хегелијански изводи из бинарне опозиције *сопство – друго*, онда је у вези са савременим српским идентитетом битно претходно дефинисати његово упоришно *сопство*, у погледу чега влада стање симптоматичне несигурности и конфузије. Сопствена позиција више се одређује полазећи од других према себи, уместо да се идентитет ствара полазећи од себе према другоме.

Предуслов за аналитичко разматрање положаја у коме се српски народ данас налази „између“ Истока и Запада, што је одавно честа и омиљена тема појединих озбиљних расправа, али и неупоредиво многобројнијих површних и јалових „расправа“ у нашој академској и широј културној јавности, као и за сазнајно продуктиван приступ варијацији ове теме усредсређене на исламски и католичко-протестантски „изазов“, јесте да се довољно јасно и прецизно (само)одреди савремени српски духовни, културни и политички идентитет. Да би неко могао бити „између“, потребно је да зна, и да се зна, ко је и шта је. Ни као самоспознаја, а ни као спознаја, међутим, то темељно и полазишно сазнање у погледу идентитета српског народа није ни једнозначно ни поуздано. Од Мартина Бубера, и његове дијалогике, знано је да релационално омогућени простор „између“ Ја и Ти никако није неутралан и статичан, већ „свет Оног показује своју ништавност, док се као право Биће показује оно што је до тада било ништа, наиме однос Ја према Ти, као стварност *Између*“ (М. Дамњановић, „Буберова филозофија дијалога“, предговор у књизи Мартина Бубера, *Ја и Ти*, Београд, 1977, 15). Не апсолутизујући херменеутичке домете Буберове негативне онтологије, својеврсне „онтологије *Између*“, неопходно је упозорити на опасност коју позиција „између“, о којој се у јавном дискурсу недопустиво олако говори и размишља, може представљати за неутемељене, несигурне или пољуљане, неаутентичне идентитете Ја и Ти, а нарочито за субјекатско Ја. Може га, условно речено, усисати и поништити у његовом јаству и сопству, чиме се онда последишно и само „између“ неминовно укида. Овај кратак покушај теоријско-филозофског увода у проблематику и феноменологију статуса „између“ може изгледати усиљен и нефункционалан у скромном огледу којим се настоји конкретно допринети утврђивању положаја српског народа у координатама динамике међуверских односа и, по мери могућности, указати на путеве којима би се, перспективно, тешкоће у тим

односима за Србе и за Србију позитивно превазишле. Покушаћу да покажем да није тако и да се о актуалном стању међуодноса Срба и других народа/нација не може делотворно размишљати ако се у анализи остане на нивоу пуке друштвене, а особито политичке појавности. Она, наиме, неупоредиво више скрива но што открива. Нужно је кренути од коре-на паралелне реалности и вештачке флоре која нас данас у много чему гуши и осујећује. Почећу трима индикативним наводима:

У „Предговору“ својој оригиналној студији *Србија – историја иза имена* (Београд, 2004), „личној скици“ српске историје, како је сâм назива, Стеван К.Павловић признаје да „не зна како да дефинише Србију кроз векове“, јер није „постојала трајна политичка заједница или територија са тим именом“, а Србије су „настајале, нестајале и померале се“. Није био кадар, каже, да издвоји „растурену групу људи која се назива Србима, која живи са другим народима, која је ретко била уједињена, чак и кад је живела у истој држави“ и да је стави под микроскоп, а да не изопачи историју.

Други навод је из Његошевог писма италијанском књижевнику родом из Шибеника Николи Томазеу (1802–1874), у коме му објашњава особености црногорског историјског усуда који је на другом месту песнички дочарао као „сламку међу вихорове“: „Је ли крвавије странице у свемирској историји од црногорске? Је ли страшније, витешкије и дуже борбе међу неједнакостју јоште свијет видио, него што је видио борбу црногорску после паденија царства на Косову? Злоба и клевета све су ово од свијета, колико су могле, криле и наопако га представљале из ова четири узрока: прво, што смо Славјани, које клевета по свуда гони; друго, што су наши сусједи били непријатељи слободе, противу ње су тврђи кордон држали него противу чуме; треће, фанатизам троструки, паклено сјеме неслоге, који је нашем народу више зла учинио но све иноплемене силе и оружје; четврто, што су Црногорци у гдјекојима непристојностима ученици турски, те ураде гдјешто по обичају турскоме“ (Петар Петровић Његош, *Изабрана писма*, Београд, 1967, 162).

И, напоследку, трећи цитат из закључног поглавља студије Михаи-ла Војводића *Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса* (Београд, 2012, 398) : „Стојан Новаковић је на ручку код краља Петра, 1. марта 1909 године, поводом образовања концентрационе владе, рекао да би у српској историји много тога било другачије да је српски народ био сложнији. Али, и тај се „наш природни недостатак народни“, може, како се изразио, савладати само „дубоком културом и узвишеним прегореванем“. Имајући то у виду Новаковић, загледан последњих го-

дина свога живота све више у будућност, препоручио је – српским властима у првом реду – „да треба оставити по страни средњи век, да треба направити процене на основу савременог стања и да се треба ослањати на стварну снагу“.

Зашто баш ова три навода? Зато што су, сваки на свој начин, и (транс)историјски поучни и непосредно актуални. У њима се огледају и константе и варијабле, и континуитети и дисконтинуитети српске прошлости, на основу чијег је неоптерећеног, објективног и трезвеног сагледавања могуће потпуније разумети и фазу кроз коју Срби и Србија данас пролазе. А такво продубљено разумевање предуслов је уобличавања и осмишљавања националне стратегије, а затим и опредељивања за најизгледнију и најпримеренију тактику у датим унутарњим и спољним (регионалним и ширим међународним околностима).

Пишући након распада Југославије, последње од држава у којима су, показало се, Срби живели реално неуједињени, Коста Павловић разложно указује на историјску несталност, привременост и извесну флуидност свих оквира друштвеног и политичког живота који су називани Србијом. А Срби су као народ и даље ту, на историјској позорници! Распад (и разбијање) Југославије велики је пораз српског народа, јер је он у ову вишенационалну државну творевину уградио (и на њу потрошио) готово сав свој државотворни потенцијал, уверен (и убеђиван) да се њоме трајно и једном заувек решава српско национално питање. У тренутку истине, кад је већина других југословенских народа искористила новонасталу домаћу и међународну конјунктуру, и реализовала своје давнашње и никад напуштене програме успостављања државне независности, Срби су стога били без конструктивног и изводљивог државотворног националног пројекта, па зато се тешко ослањају на ноге и, без искрене и делотворне помоћи с било које стране, и даље политички посрћу. Та горка истина мора се признати, адекватно рационализовати, али никако прихватити као фатална или коначна за српско народно биће.

Ако се у Његошевом писму Томазеу црногорско народно име замени српским, а то је у његовом случају и допустиво и оправдано, види се како генијални владика политички виспрено, аналитички прецизно и визионарски далековидно предочава разлоге због којих је црногорски/српски пут кроз историју, од Косова наовамо, био присут трњем и сталном борбом за опстанак као свога на своме. Све што је Његош навео карактеристично је и за најновија искушења кроз која је прошао, и наставља да, као словенски на путу несловенске експанзије и посезања, пролази српски народ, како за тај спољашњи душмански обруч против слободе и

истине, тако и за унутрашње слабости неслоге и не увек узорног понашања и огрешивања према другима. Православни владика и одговорни државник простране визије, који је имао снаге да изнедри чувени стих „Луна и Крст, два страшна симбола, њихово је на гробнице царство“, под „троструким фанатизмом“ несумњиво подразумева унутарплеменски сукоб православних, католичких и муслиманских јужних „Славјана“ које је његов савременик Вук Караџић још увек називао „Србима трију закона“, односно Срба, Хрвата и Муслимана/Бошњака, у складу с потоњим и актуалним националним (само)идентификовањем. *Nihil sub sole novum!*

И најзад, велики национални прегалац, невероватно свестрани и плодни научник, дипломата и политичар Стојан Новаковић. Може изгледати нелогично одредити се, после пропасти југословенске заједнице и идеје јужнословенског уједињења, на којој је почивала, баш за поруке овог српског учењака и осведоченог родољуба који се пред крај живота за такво уједињење све усрдније залагао, као уосталом и неки други врхунски зналци и умници, попут Јована Цвијића, Павла Поповића, Александра Белића, Љубомира Стојановића... Они су данас, с позиције напредне памети, изложени разумљивој, али неретко и преоштрој, неправичној и неисторичној критици због својих искрених, али резултативно погрешних дугорочних антиципативних процена о томе којим би путем за коначно ослобођени српски народ било најмудрије да крене како би што успешније одолевао константним искушењима на која је у писму Томазеу указао Петар Петровић Његош (вид. о томе, на пример, студију Петра Пијановића, *Српска култура 1900-1950*, Београд, 2014). Попут Владике, и овај изврсни познавалац српског средњовековља, полазио је од пораза на Косову, који је у српском народу упамћен као архетипско огледало српске неслоге и подељености, кобни митски раскол између националних хероја и издајника, што није одговарало знатно сложенијој историјској истини, али се доцније, све до данас, неодољиво репродуковало као поједностављена рационализација највећих историјских искушења и посртања. Новаковићево залагање за „дубоку културу и узвишено прегореванье“ чини се, међутим, додатно и трајно оправдано управо у условима створеним скорашњим распадом државе у којој су, заједно с другим сродним народима, живели сви Срби. Јер, како написа Коста Павловић, „Србије су настајале, нестајале и померале се“. Увек су биле *између*, али то *између* српски народ није ни укинуло ни поништило, јер је успео да одржи чврсту представу о своме Ја, о свом народносном, духовном и културном идентитету. Срби опет нису у једној држави, али

зато не би смели престати бити Срби. У време интензивног спровођења перфидног псеудомондијалистичког пројекта расрбљивања и јачања „духа самопотирања“ (Мило Ломпар), препоручљиво је поново прочитати чланак Стојана Новаковића „Уједињујмо се културом“, објављен у првом броју *Зоре*, у Бечу 1910. године. Новаковић, како пише Михаило Војводић, „није имао пред собом визију Велике Србије, али је зато хтео да види међусобно повезан српски народ књигом, писмом, културом и језиком“ (*Нав. дело*, 394). Није ли то и данас несмањено, витално актуално за српски национални корпус, поново издељен новим државним границама? Путеви српске књиге опет су врлетни и неизвесни, ћирилица је под великим ударом, и то не само у Хрватској, где се дивљачки насрће на законски обавезне двојезичне табле у национално мешовитим срединама или у ФБиХ, где се она малтене сматра страним алафаветом, већ и у Црној Гори, у чијем се јавном простору ћирилично писмо понајвише одржава у животу захваљујући ширењу употребе руског језика! Уосталом, довољно је проћи Кнез Михаиловом улицом у Београду, па стећи веродостојан утисак о убрзаном повлачењу српског националног писма. А језик? На територији бивше Југославије, из „српскохрватског дијасистема“, кроз фазу наглашавања „стандарднојезичке варијантности“, политичком вољом, и интервенцијом, дошло је до озваничења, поред хрватског, и црногорског и босанског језика, уз планско настојање да се тај политички чин подупре апсурдним језичким инжињерингом ради произвођења језика који се од српског не би разликовали само именом, већ и системски, за шта се ослонац тражи и у ревизији историје и развоја објективно заједничког идиома. Потребан је далековидно осмишљен, добро организован и упоран напор унутар српског националног и језичког корпуса како описане деструктивне и центрифугалне тенденције не би српском језику и његовим говорницима нанеле више штете од оне која је неизбежна и не зависи од српске воље и акције. Укратко, смернице и пожељни правци националног рада у култури, на које је Стојан Новаковић указао пре настанка Југославије, за чији се неки вид и сâм политички залагао, чак и добијају на снази после њеног распада, јер „Србије су настајале, нестајале и померале се“ (С. Павловић), али се не би смело дозволити да Срба нестане, јер без њих никакве Србије никада неће моћи да буде. Александар Белић, као и Стојан Новаковић наклоњен стварању југословенске заједнице народа, на чему је и активно радио, записао је : „Страна инвазија која је ишла за тим да наш народ поцепи и разједини – духовно га је приближила у великом делу његове земље“. Под земљом је он тада имао у виду југословенски државни простор са српскохрватским

језичким и културним јединством, што се није одржало. Остају, међутим српски народ и српска земља/српске земље. Не би се смело дозволити да пропаст и распад државе разједине и повуку у провалију сав народ, с последицом коначног расрбљивања српских земаља.

Да би се национални рад и прегнуће у Срба поставили на здраву и изгледну основу, нарочиту пажњу треба посветити оној препоруци Стојана Новаковића српским владама, да „треба направити процене на основу савременог стања и да се треба ослањати на стварну снагу“. Могло би се и парафразирати, замењујући атрибуте кључних речи, па проговорити и о „стварном стању“ и „савременој снази“. *Стварно и савремено* основне су координате према којима ваља одмеравати и с њима самеравати (тактичко) деловање усмерено ка оптималном остваривању (стратегије) српског националног интереса. А то није нимало лако, јер се већ одавно крећемо пределима једне циљно стваране паралелне реалности, којој је својствено губљење природне и логичне везе између речи и ствари, између *знака* и *означеног*, у сосировском смислу овог темељног бинарног семантичког одређења. То стање замућености, поремећености, све до потпуне смисаоне замене између назива и појмова који се њима означавају, између ствари и њихових имена, одлика су идеолошког мишљења и говора, лукавства идеолошког ума. Иако је дефинисање идеологије као „искривљене свести“, услед подједнако идеологизоване вулгарномарксистичке/большевичке инструментализације, немало изгубило на употребљивости у објективном, научно заснованом дискурсу, оно у бити није без основе. За то је преоптерећност сваког нашег размишљања и разговора о друштвеним и културним питањима хипотеком идеолошког и политичког најбољи пример. Политика је одиста постала наша једина метафизика, констатовано је с разлогом, и извесном резигнацијом, наш рано преминули теолог отвореног ума и филозофске ширине Радован Биговић. Готово да ни о чему нисмо у стању да размишљамо и разговарамо ван простора политике и без идеолошко-политичких конотација. Ова посвемашња идеологизација и политизација друштвеног и животног простора, то стварање нове, паралелне реалности у функцији успостављања новог светског поретка, нарочито интензивна од Другог светског рата, и у Југославији, али и у свету, за Србе и по Србе, некад предане и вичне националном политичком и културном раду, што им је и на страни признавано, за српску памет и по српску памет, показало се управо разорно.

Појмовно-термиолошки одраз превладавања идеолошког дискурса над стварношћу и његово овладавање механизмом концептуализације

друштвених феномена и просторима јавне комуникације, јер дискурс је моћ (М. Фуко), огледа се у гомилању именица с наставком „-изам“. Називима с тим карактеристичним морфемом, који упућује на филозофски, уметнички, идеолошко-политички или какав други правац, пројекат, програм или покрет, силно су се умножили и неретко „прошверцовали“ као ознаке стварности, чињеница или стања с којима имају заједничку лексичку основу. Тако се, рецимо, уместо *мултикултурности* или *мултикултуралности*, што је, у већој или мањој мери, реално, историјски условљено и уобличено стање сваке веће људске заједнице, односно друштва, почело говорити искључиво о *мултикултурализму*, као да је реч о синонимима. А не само да није, већ се наметање „политички коректног“ идеолошког мултикултурализма показало погубно за нормалну и уравнотежену мултикултуралност многих етнички, конфесионално и језички мешовитих средина. У појединим деловима Банату су, на пример, пре Другог светског рата, како нас подсећа Иван Ивањи, чак и сасвим просечно образовани људи говорили или бар довољно познавали и српски и мађарски и немачки језик, што одавно није случај, али се заузврат „мултикултуралистички“ поносно истиче степен остварености свих грађанских права, укључујући и мањинска. Сличан пример нуди и призренска чаршија, у којој се некада спонтано разговарало, трговало и кафенисало на српском, албанском и турском језику, да би званично афирмисање равноправности припадника свих „народа и народности“ довело до подизања језичког зида међу њима, а потом и изгона Срба из Душанове престонице, као и иселјавања већег броја Турака. Поменимо, затим, *секуларизам*, идеолошки термин којим се све чешће замењује *секуларност*, неутрално одређење стања претежне световности друштва или, како се обично каже „одвојености цркве од државе“, али не обавезно и њихове супротстављености. Пројекти искључивог „научног атеизма“, службено спровођеног у доба комунизма и социјализма, и данашњег секуларистичког квазиграђанског „мондијализма“ (неретко објективне большевичке провенијенције), забринутог за наводну „реклерикализацију“ Србије (као да је она икада била клерикална!), озбиљно угрожавају складну секуларност друштва и удаљавају нас од њеног пожељног модела- „слободне Цркве у слободној држави“ (И. Буловић). Цркви у таквим околностима могу да запрете приземна интересна политизација, као и фундаментализам и расколи, политици искушење етатистичког и, у нашим условима, особито националистичког инструментализовања религије и цркве, а народу губљење оријентације и схизоидна располућеност између верничке и грађанске лојалности заједници/заједницама којој/

којима се припада. Па и само одређење *национализам*, које је изворно, а поготово у временима народне неслободе и поробљености, подразумевало националну освешћеност и залагање за легитимна права и интересе нације, попримило је претежну негативну конотацију, као тобоже *per se* супротно начелима грађанске слободе и друштвене равноправности. Услед деловања читавог сплета унутрашњих и спољашњих фактора, *мултинационалност* југословенског друштва извргла се у конфликтни *мултинационализам*, гробара крхке међунационалне разнотеже на којој су почивали темељи федералне, а временом све више конфедералне заједнице. Није претерано рећи ни да се *демократија* у нас изметнула у идеолошки и прилично лицемерни формални (или пре, формализовани) „*демократизам*“ који је, поред осталих чинилаца, омогућио да се изразито националистички, па и шовинистички државотворни пројекти сепаратистичких република бивше Југославије прикажу као демократски, а политички прилично неспретно посредована жеља Срба да наставе да живе у истој вишенационалној држави као великосрпски хегемонизам. Да не говоримо о хроничном „дефициту демократског одлучивања“, што међутим никако није само српски проблем!

Посвемашња идеологизација свих сфера, појава и процеса друштвеног живота, која је већ одавно на делу, озбиљан је генератор неспособности нашег друштва, укључујући тзв. интелектуалце и политичку класу, да се ухвати у коштац са стварним проблемима, почне осмишљавати рационалну и дугорочну националну стратегију и делотворно је операционализовати, истовремено и повезано у Србији, на нивоу целине српског националног корпуса и на међународном плану. Срби се морају ослобађати свих варљивих „-изама“ којима су током XX века заваравани и којима су сами себе издашно заваравали, како би ступили на рашчишћено тле Новаковићевог *стварног* и *савременог*. Бескомпромисно, али и аргументовано се морају разобличавати сви видови штетне „политичке“, али и „академске“, „културне“ и „уметничке коректности“, ма која ограничавајућа правила оне прописивале и ма које идоле уздизале на пиједестал неспорне узорности и универзалности. Јер, не може бити истински универзално релевантног система вредности који почива на диктату конвенције било какве „коректности“. Коректно је једино знати ко си/смо, користити се поукама из прошлости, неговати вертикалу позитивне традиције, уважавати, али и добро упознати друге, настојати да се о свему савременом сазна што више и мислити својом главом. То је, наравно, тежи, али и једини изгледан пут да бисмо прво схватили ко смо, где смо, а онда и *између* кога и чега смо, укључујући и Исток и

Запад, односно „исламски и католичко-протестантски изазов“. Не бисмо никако смели Исток и Запад доживљавати као неке онтологизоване категорије стварности, а себе као између њих разапету виртуелну заједницу која се епохално може у бићу реализовати једино одређивањем за једну или другу страну.

*

У вези с проблематиком изазова/“изазова“ којима су Срби изложени с католичко-протестантског Запада и муслиманског Истока, под условом да се укупна српска позиција реално одреди и да је сами Срби у довољном броју самосвесно и неоптерећено разним „коректним“ истинама стабилно тако и рационализују, било би пожељно, поред осталог:

Прихватити, без остатка, реалност *политичког* постојања свих *нација* и *званичних језика* насталих на простору бивше Југославије (а пре свих Македонаца, Црногораца и Бошњака/Муслимана), као и новостворених независних држава, али никако и квазинаучне етногенетичарске тезе о изворној језичкој и етничкој посебности тих *народ* и *језика којима они говоре* у односу на српски народ и његов језик (што не важи за Македонце). Та два плана не смеју се мешати, јер, с једне стране, ако се преклапају, привидно оправдавају тенденциозно створену представу о „великосрпском национализму и хегемонизму“, као и о програму стварања „Велике Србије“, док, с друге, отежавају доследно и организовано залагање за очување и унапређивање српског духовног и културног јединства на целокупном простору који Срби настајују.

Потребно је настојати да се у Србији и на читавом српском националном простору успостави истински секуларно друштво, а смањи простор за објективно антитеистички идеолошки секуларизам, маскиран (квази)мондијалистичким глобализмом и накарадним „грађанизмом“, с једне, и уска националистичка и политичка злоупотреба религијског, праћена искушењима политизације црквене јерархије и објективним онемогућавањем Цркве да врши своју духовну и друштвену мисију. Ваљало би свим примереним средствима, од правних и државно-организацијских (административних), преко образовних, до културних, радити на изграђивању модела односа између политике/Државе и религије/Цркве који се обично назива „кооперативном одвојеношћу“, а коме, с више или мање успеха, тежи већина европских држава.

Морају се одлучно превазилазити наметнути комплекси историјске и савремене „кривице“ Срба и њиховог непоправљивог „огрешења“ о

припаднике других конфесија и религија, а првенствено Бошњаци/Муслимане и, у мањој мери, Хрвате. Постојање оваквог неоснованог комплекса инструментализује се, и у земљи и ван ње, за притисак и захтеве да у односу на остале грађане, припадници речених етно-конфесионалних заједница, у Србији изразито мањинских, буду неосновано и неразумно „позитивно дискриминисани“, укључујући и толерантан однос према њиховим територијалним и сепаратистичким претензијама. Ово се посебно односи на Рашку област (Санџак). Држава мора смоћи снаге да према свим грађанима у сваком погледу примењује исте аршине. Необорива је и лако доказива тврдња да је, упркос настојањима да се стање другачије прикаже, мањинско законодавство у Србији изнад стандарда у околним, па и већини других европских држава.

Потребно је уважавати етничке, верске и културне разлике које међу грађанима Србије објективно постоје, гарантовати и унапређивати реалну мултикултур(ал)ност друштва и, што је од суштинског значаја, кроз образовни систем и ширу културну акцију, објективно и на научној основи упознавати Србе, посебно младе, с одликама и својствима ислама, католицизма и протестантизма, како би се избегла или бар умањила делотворност различито мотивисаних, усмерених и вредносно селективних пропагандних манипулација које бујају на хумусу незнања или полуобавештености.

Премда то зависи од многих чинилаца на које није лако утицати, било би пожељно да се у свим областима у којима је то могуће унапређује међурелигијски, а првенствено екуменски дијалог, уз јасан негативни став према (римоцентричном или каквом другом) идеолошком екуменизму. Ако се оставе по страни (не и забораве!) познате теолошке разлике, као и тешка историјска и савремена искуства која Срби имају са својим суседима католичке вере и с Ватиканом, нема ваљаног разлога за инфериоризам и зазирање од дијалога с католицима. Упоређивање социјалне доктрине римокатолицизма и православља показало је да се друштвена учења ових двеју хришћанских конфесија у односу према животним појавама поклапају са готово 80%. Зашто би, онда, под условом да је одвојено од чисте теологије или од непримерене политизације, споразумевање православних и католика о многим животно битним питањима морало бити немогуће?

Наведено је, без коначне елаборације и без икаквих већих претензија, само неколико идеја о томе како би убудуће требало поставити само питање у вези са српском позицијом *између* и шта би, уз много других дугорочних мера и корака, ваљало предузимати ради савременог и раци-

оналног самоосвешћивања Срба, чији је идентитет данас у много чему пољуљан и поремећен, а што је кључни предуслов за изграђивање перспективне националне стратегије за Србе „све и свуда“.